

Ang Daigdig sa Ilalim ng Papag ni Lola Mude

Sanaysay

Opisyal na Lahok, 2014 Don Carlos Palanca Memorial Awards for Literature

Ω

Malaking tao ako. Sa katunayan, higante ang tingin sa akin ng iba. Minsan nga, kapag hindi makapaniwala ang kaharap ko sa tangkad ko, itatapat niya ang sarili niya sa akin. Gamit ang kamay, susukatin niya kung gaano siya kaliit kung ikukumpara sa akin. Kasunod noon, parang ritwal, maririnig ko ang hirit, "Anong kinakain mo?" Magkukunwari akong mahihirapan sa pag-iisip tapos, ibubulalas ko, "K-kanin." Dahil sa sagot kong iyon, madalas akong makakuha ng magiliw na kurot sa braso (kung babae) o ng pabirong suntok sa sikmura (kung lalaki). Kung may matatawa man, susundan agad iyon ng banat na, "Siraulo!" Sa dulo, tuwing mapag-uusapan ang laki ko, pakiramdam ko, nanliliit ako.

Dahil sa laki (o tangkad o taas) ko, walang mag-aakalang bad trip ako sa kasalukuyang naaabot ng tanaw ko. Mas gusto ko pa rin iyong dati --- noong lagi akong nasa ibaba, noong walang tumitingala sa akin, noong mas simple pa ang lahat.

Sa tatlong apo niya, sabi ni Papa, ako ang pinakapaborito ni Lola Mude. Basta ako ang pinag-usapan, maaasahan ang kabibuhan ni Lola Mude. Agad niyang ibibida sa

kausap ang galing ko klase, kung gaano ako kabata noong natuto akong bumasa, kung gaano kabilis ang utak kong mag-add at mag-subtract at mag-multiply at mag-divide. Para sa kaniya, isa akong henyo. At sa kaniya ako nagmana. Banat niya lagi, noong nagbuhos ang Diyos ng talino at galing sa mundo, may dala akong napakalaking batya at nasahod ko ang lahat-lahat.

Dalawa ang lola ko. Ang nanay ni Mama ay si Lola Meding. Idolo ni Lola Meding si Nora Aunor. Ang nanay ni Papa ay si Lola Mude. Hindi nanonood si Lola Mude sa telebisyon kaya wala siyang hilig sa mga artista at hindi niya kilala si Nora Aunor. Pero buska ni Lola Meding, kasing linggit daw ni Nora Aunor si Lola Mude. Nag-aalburuto si Lola Mude kapag binabanggit ko iyon sa kaniya.

Malayo-layo rin ang bahay ni Lola Meding sa amin kaya madalang namin siyang makita. Nakakasama lang namin siya kapag may binyag, kasal, o libing sa pamilya o kung pasko. Pero si Lola Mude, kapisan namin. Araw-araw, gumigising kaming ang kulubot niyang balat at abuhing buhok ang nabubungaran.

Hindi ko nakumbinsi ang sarili kong maganda si Lola Mude. Kapag naiidlip siya sa tanghali, nakakatuwaan kong bilangin ang libo-libong mga pileges o guhit sa mukha niya. Gustong-gusto niya iyon. Magkukunwari siyang nahihimbing at hahayaan niya akong magsawa sa kabibilang. Kapag lumagpas na ako ng isang libo, hihingalin na ako. Hahalikan ko na lang siya sa pisngi para makabawi ng lakas. Minsan, sabi niya,

“Pangit ba ang lola mo?” Sabi ko nang walang gatol, “Oo.” Tumawa siya nang malakas. “Bakit?” bawi ko. “Kung pangit ako, pangit ka rin. Ikaw lang yata ang apokong parang inihulma sa ‘kin.” Umismid ako at humirit, “‘Di naman ako kasing linggit ni Nora Aunor.” Sa unang pagkakataon, narinig kong humagikgik si Lola Mude. Para siyang mangkukulam sa ‘*Hansel at Gretel*’. Sandali pa, humagikgik na rin ako. Kumuha siya ng salamin at sabay naming tiningnan ang aming mga mukha. Halos naihi si Lola Mude sa katatawa. Sabi niya sa akin, “Ang pangit mo.”

Sa isang apartment kami unang tumira. Pero hindi iyon ang tipo ng apartment na gawa sa bakal at semento. Mas third world ang sa amin. Lahat ay gawa sa kahoy. May tatlong pinto ang apartment. Ang unang pinto ay sa mga Pablo. Dalawang palapag iyon. Ang ibaba ay sala at kusina. Ang itaas ay tulugan. Sa bintana sa itaas, matatanaw ang kalsada. Ang pangalawang pinto ay sa mga Barte. Dalawang palapag din. Ang ibaba ay para sa panganay na anak at pamilya nito. Ang itaas ay para sa iba pang mga anak na walang asawa. Ang pangatlong pinto ang sa amin. Ang ibaba ay kubeta. Lahat ng nakatira sa apartment, doon lahat naliligo at tumatae. Tapos, may hagdang papunta sa itaas. Doon ang munting paraiso namin.

Kapag tumayo ka sa pintuan namin, kita mo na ang lahat sa loob. Isang malaking aparador lang ang gamit namin. Para iyon sa mga damit. Malapit sa bintana naman nakapuwesto ang papag ni Lola Mude. Nang sumapit ang ika-70 niyang kaarawan, sinuwerte si Papang manalo sa sabong. Iyong papag ang regalo niya kay Lola Mude.

Gawa iyon sa purong palochina. Alagang-alaga iyon ni Lola Mude at lagi niyang iniis-is at binabanlian ng mainit na tubig. Kapag naiinip, uupo lang si Lola Mude sa papag at tatanaw sa bintana. Solb na siya noon.

Bago pa ako pumasok sa Grade One, tinuli na ako ni Papa. Pukpok ang style niya. Sa amin, sa B. Lopez Street, siya raw ang may pinakamagaang na kamay. Pintor kasi siya. Kapag nanuli si Papa, walang sakit. Kung meron mang iindahin, para lang daw kagat ng langgam. Dahil sa pagtuli niya sa akin, bigla, bumulusok ang paglaki o pagtangkad ko. Dahil doon, hindi na ako p'wedeng makitulog sa banig kasama sina Papa, Mama, Glenn, at Erwin. Hindi na kami kakasya. Dahil sa sikip ng tinitirahan namin, wala na akong mapaglalagyan kung hindi sa ibabaw ng lababo o sa ilalim ng papag ni Lola Mude.

Si Lola Mude ang nagmando, "Patulugin n'yo s'ya sa ilalim ng papag ko." Walang diskusyun. At dahil sa ilalim na ng papag ni Lola Mude ako natutulog, nagkaroon ako ng mga bagong pribilehiyo.

Una, binili ako ni Mama ng sarili kong banig, unan, at kulambo. Big deal iyon para sa akin dahil, sa unang pagkakataon, naranasan ko ang magkaroon ng sariling unan. Nakakaasiwa sa una kasi nasanay ang ulo ko sa tigas ng banig. Pero, sa kalaunan, ang lambot na ng unan ang naghehele sa akin. Panalo rin ang pagkakaroon ko ng sariling kulambo. Iyon kasi ang magiging security blanket ko. Kapag nakiskis na ang mga paa

ko sa kulambo, parang napapawi na ang lahat ng suliranin ko sa mundo. Magiging kakambal ko na ang kulambo hanggang sa pagtanda ko. Lilipas pa ang dalawampung taon at magiging ako sa katotohanang naging dark secret ko ang kulambo. Dumalo ako sa isang conference sa ibang bansa at tumira sa isang five-star hotel. Laking-gulat ng room mate ko nang makita ang isang kulambo, mula sa bagahe ko. Sabi ni Mama, si Lola Mude raw ang dapat kong sisihin sa kulambo. Bilang panganay na apo, ayaw daw ni Lola Mude na malapitan ako ng lamok. Isa lang ang naging solusyon niya - kulambo.

Pangalawa, hindi ko na kinailangan pang magtiis sa panghi ng ihi ni Erwin. Ugali kasi ng bunso namin na gumising na naliligo sa sarili niyang ihi. Binubulyawan ako ni Papa kapag nag-re-reklamo ako sa panghi. Hindi ko raw dapat sisihin ang kapatid ko. Mas mabuti na raw maihi siya kaysa magkasakit sa pantog.

At panghuli, hindi na ako nahirapang magligpit ng higaan. Kapag bumangon na ako sa umaga at lumabas para umihi, mabilis na kikilos si Lola Mude. Kapag bumalik na ako, maayos na ang lahat. Talo ni Lola Mude ang room service sa isang first class hotel.

Nang akala ko ay hanggang doon na lang ang kabuluhan ng pagtulog ko sa ilalim ng papag ni Lola Mude, biglang nagbago ang takbo ng lahat. Mula sa ilalim ng papag, natuklasan ko ang kakaibang daigdig.

Kapag may dumadalaw kaming mga kamag-anak, sa papag sila ni Lola Mude pumupuwesto. Kapag nagsisimula na silang maglitanya, tatakbo na ako patungo sa ilalim ng papag. Magkukunwari akong nagsusulat, nagbabasa, gumagawa ng takdang-aralin, o natutulog. Nag-iisip ako ng dahilan para hindi ako paalisin sa ilalim ng papag. Bago pa kasi namayagpag si Helen Vela sa telebisyon, naging tagahanga na ako ni Lola Mude. Wiling-wili ako sa pakikinig ng mga payo niya sa mga kamag-anak namin. Parang sa bawat sabihin niya, may napupulot na gintong-aral ang mga kamag-anak namin. Kung si Harry Potter, pumasok sa Hogwarts para sanayin ang galing niya sa magic, si Lola Mude parang ginamit ang karanasan niya sa buhay para magbigay ng payong wapak na wapak.

Diin ni Lola Mude sa isang tiyahin ko, “Hiwalayan mo. Ipakita mong ‘di ka takot sa kan’ya.” Kinabukasan, nag-alsa balutan ang tiyahin ko. Kasunod noon, parang hilong-talilong ang tiyuhin ko sa paghabol sa kaniya. Sabi naman niya sa isa ko pang tiyahin, “Tigilan mo na ang pagsusugal. ‘Yang ang sisira sa buhay n’yo.” Nang sumunod na linggo, pumasok sa kursilyo ang tiyahin kong iyon. Paglabas niya, may takot na siya sa Diyos at, sa tingin ng lahat, naging isa siyang mabuting maybahay. Nang sumunod na buwan, sinuwerte sila dahil nakapag-trabaho sa Saudi Arabia ang asawa niya.

Isang araw, gigil na gigil sa akin si Lola Mude. Hindi niya kasi ako mapilit na lumabas sa ilalim ng kama. “Ayokong pumasok,” paktol ko. “Bakit?” usisa niya. Hindi ako sumagot. Ayokong sabihin sa kaniya na takot ako sa guro ko, kay Mrs. Sibug. Sobrang

bagsik ni Mrs. Sibug. Kapag hindi mo sinunod ang sinabi niya, malilintikan ka sa kaniya. Kahapon, idinikta niya ang dapat dalhin – isang palakang saging na nakalagay sa garapon. Saan ako kukuha ng palakang saging? Paano kung magka-kulugo ako? Alam ko kung paano magalit si Mrs. Sibug. May kaklase akong ngongo. Tinanong niya. Hindi nakasagot. Sa banas niya, kinurot niya sa balikat ang ngongo. Pumalahaw nang iyak ang ngongo. Dahil sa kurot ni Mrs. Sibug, natanggal nito ang peklat ng bakuna ng ngongo. Ayokong harapin si Mrs. Sibug na walang dalang palakang saging sa garapon.

Nang hindi ako mapilit ni Lola Mude, bigla siyang nagbihis. Pupuntahan daw niya si Mrs. Sibug at itatanong ang totoong dahilan kung bakit ayaw kong pumasok. Pinigilan ko si Lola Mude pero mas matigas ang ulo niya kaysa akin. Umiyak ako habang nakabuntot sa kaniya. Sabi niya, “Malalaman ko rin kung bakit ayaw mong pumasok.” Halos maihi ako sa kaba nang makita kong kaharap na ni Mrs. Sibug si Lola Mude. Mula sa kinatatayuan ko, nakita ko ang mga kaklase kong nagbubulungan. Alam kong kakant’yawan nila ako. Kumaripas ako ng takbo pabalik sa amin, pabalik sa ilalim ng papag ni Lola Mude.

Halos umusok ang tenga ko sa galit. Bakit ako pinahiya ni Lola Mude? Sabi ko sa sarili ko, hindang-hindi na ako mag-aaral. Ayoko nang maging apo ni Lola Mude. Si Lola Meding na lang ang lola ko.

Nang marinig ko ang paparating na yabag ni Lola Mude, nagkunwari akong tulog. Sinilip niya ako sa ilalim. Bungad niya, "Pumasok ka na. Hinihintay kay ni Mrs. Sibug." Nagtaka ako. Anong nangyari? Sabi ko, "Paano ang palakang saging sa loob ng garapon?" Kalmadong turan ni Lola Mude, "Sinabi ko sa kan'yang ayokong magkaroon ka ng kulugo. Sinabi kong 'wag ka niyang piliiting manghuli ng palakang saging." "Gano'n lang," susog ko. Tumango at ngumiti lang si Lola Mude. Pagpasok ko, walang problema. Walang tinanong si Mrs. Sibug tungkol sa palakang saging. Takang-taka ako. Nang sumunod na mga araw, dumalaw si Mrs. Sibug. Katulad ng mga kamag-anak namin, humingi siya ng payo kay Lola Mude. Tinakpan ko ang tenga ko para hindi marinig ang pinag-uusapan. Alam ko namang dahil sa payo ni Lola Mude, kinalimutan ni Mrs. Sibug ang palakang saging sa garapon.

Mula sa ilalim ng papag ni Lola Mude, mas nalimi ko ang kabuluhan ng buhay.

Takang-taka ang mga kaklase ko kapag sinusubukan kong ulitin ang mga payong narinig ko kay Lola Mude. Para daw akong sinasapian ng kung ano. Hindi nila lubos-maisip kung saan ko hinuhugot ang mga pinagsasabi ko. Pero kalaunan, dahil proven-and-tested ang mga natutunan ko kay Lola Mude, ako na ang naging hingahan ng mga kaklase ko.

Noong natanggap ako sa Star Cinema bilang bahagi ng concept development group, medyo naasar ako sa paunang pidbak nila. Masyado raw melodramatic ang mga

naiisip ko. Pang-MMK (*Maalaala Mo Kaya*) ni Charo Santos. Dahil wala naman akong pormal na pagsasanay sa pagsusulat, Google na lang ang nagpaliwanag sa akin kung ano ang teknikal na kahulugan ng 'melodramatic'. "A, gano'n pala 'yon," alo ko sa sarili. Nawala ang pagka-asar ko. Tama naman pala sila. Halos lahat ng narinig ko mula sa ilalim ng papag ni Lola Mude ay 'melodramatic' --- mga kuwentong kumukurot sa puso. Baduy iyon para sa iba pero anong magagawa ko, melodrama ang nagpayaman ng pananaw ko. Sa madaling sabi, pinangatawanan ko iyon. Nang sumunod na taon, nakita ko na lang ang sarili kong nagsusulat sa MMK ni Charo Santos.

Kapag nag-aaway kami nila Glenn at Erwin, madalas, ako ang lumalabas na mali. Dahil ako ang panganay, dapat ako raw ang magbigay at umintindi. Dahil hindi ko iyon matanggap, nagpapalipas ako ng sama ng loob sa ilalim ng papag ni Lola Mude. Kapag narinig na ni Lola Mude ang paghikbi ko (at pagsinghot), tatawagin na niya ang pangalan ko. Mula sa kinalalagyan ko, makikita ko ang iaabot niya --- isang piraso ng biskwit, tsokolate, o tira-tira. Mula sa kinalalagyan ko, parang nakikita kong bumababa ang mga biyaya mula sa langit. Mula sa kinalalagyan ko, mas lumalakas ang loob ko dahil natitiyak kong meron akong kakampi.

Hindi ko inaasahan ang susunod na surpresa na dala ng pagtulog ko sa ilalim ng kama ni Lola Mude. Naalala kong nawili ako noon sa paglalaro sa lansangan at naabutan ko si Lola Mude na nakaabang sa pintuan. Sigurado akong galit siya dahil lumubog na

ang araw nang umuwi ako. Dapat kasi, pagdating ng alas-singko, ginagawa ko na ang takdang-aralin ko. Nakayuko akong pumasok sa bahay at sinadya kong iwasan ang nanunumbat na tingin ni Lola Mude. Nagmamadali akong nagsumiksik sa ilalim ng kama ni Lola Mude. Hindi ko inaasahang susunod siya.

Sa unang pagkakataon, lumuhod si Lola Mude sa harap ng kama para kausapin ako. “Lumabas ka d’yan,” utos niya. Mistula akong bubuwit na mabilis na lumabas sa lunggang pinagtataguan. “Napapadalas ka na sa lansangan. Napapabaya mo na ang pag-aaral mo,” sumunod niyang sabi. Kinamot ko ang ulo ko bilang tanda ng pagtatakang mangatuwiran. “Simula bukas, hindi ka na lalabas pagkagaling mo sa esk’welahan,” diin ni Lola Mude.

Gusto kong magwala. Gusto kong magsisigaw at maglupasay. Pero hindi ko nagawa iyon. Mabilis kasing sinabi ni Lola Mude, “Tingnan mo kung ano ang nasa ilalim ng unan mo.” Kahit nagtataka, mabilis kong inangat ang unan ko. Tumambad sa akin ang sipi ng *Aliwan*, *Wakasan*, at *Hiwaga*.

Napabuntonghininga lang ako at tumingin kay Lola Mude, “Aanhin ko ang mga komiks.” Mabilis akong piningot ni Lola Mude. “Aba, nagiging sutil ka na, ha,” dismayadong bulalas niya. Tumayo si Lola Mude at pumuwesto sa ibabaw ng kama at saka dumungaw sa bintana. Hindi ako umalis o kumilos sa ilalim ng kama. Nagtikisan kami. Maya-maya pa, humiga ako at kinuha ko ang *Aliwan*. Sinimulan kong buklatin

ang mga pahina. Unti-unti, parang hinigop ako sa ibang dimensyon. Gano'n pala ang mga kuwento sa komiks. Sinunod ko ang *Wakasan*. Tapos, ang *Hiwaga*. Ang sarap-sarap ng pakiramdam ko. Bigla kong naalala si Lola Mude. Nang tumingin ako sa itaas, nakita kong nakasungaw si Lola Mude at humahagikgik. Tumalikod ako sa hiya. Huling hirit ni Lola Mude, "Sa halip na magbilad ka sa araw at maglagalag sa lansangan, pumirmi ka rito at magbasa."

Simula noon, ang ilalim ng kama ni Lola Mude ang naging silid-aklatan ko sa labas ng paaralan. Iyon nga lang, sa halip na aklat, komiks ang naging pampalipas ko ng oras. Nang magkaroon ng malaking isyu o kontrobers'ya sa pagkakapili kay Carlo J. Caparas bilang national artist, hindi ko napigilan ang sarili kong magbigay ng opinyon. Oo, binabasa at iginagalang ko sila Virgilio Almario at Bienvenido Lumbera, ngunit mas nauna kong nakilala si Carlo J. Caparas kaysa kanila. Para sa katulad kong 'tagalabas', iyong tipong hindi kinayang makapasok sa bigating pamantasan at ang tanging kalinangan lang ay ang mga nabasa at mga naisulat para sa mga patimpalak-pagsulat, nakakadismaya ang mababang pagtingin kay Carlo J. Caparas.

Nang nakapagtapos ako ng elementarya, natanggal sa trabaho si Papa. Para sa katulad niyang pintor, hindi naging madali ang paghahanap ng bagong mapapasukan. Malaking dagok iyon kasi sa isang private high school nila ako ipinasok. Saan na sila/kami kukuha ng pangtustos?

Wala man kaming pinag-usapang problema, nakikita ko lahat mula sa ilalim ng kama ni Lola Mude. Nagsimulang umuwi ng lasing si Papa. Kat'wiran niya, minsan lang naman daw ang pagsasaya niya. Pero iyong minsan, naging gabi-gabi. Kapag nag-aaway sila Mama at Papa, sinusutsutan ako ni Lola Mude. Matulog na raw ako at huwag makialam sa mga matatanda. Sa mga panahong iyon, hindi nakatulong ang lambot ng unan at ang kulambo para dalawin ako ng antok. Hindi rin ako nadala ng mga komiks sa ibang dimensyon. Para akong nasa isang episode ng MMK at naghihintay ng inspiring line mula kay Charo Santos.

Dahil gipit (o kapos) kami sa pera, naging problema ni Mama ang baon ko sa araw-araw. Dahil hindi naman ako mareklamo, tinatanggap ko lang kung ano o magkano ang iaabot niya.

Nang makuha ko ang grades ko sa first grading, tuwang-tuwa kong ibinalita na No. 1 ako sa klase. Kinabukasan, may surpresa sa paggising ko. May nakita akong piso - nakapatong sa unan ko. Nang tanungin ko si Lola Mude kung sa kaniya galing ang piso, nagkunwari siyang abala sa pagnganganga. Kinuha niya ang apog at ikmo at sinimulang dikdikin ang mga iyon. Hindi ko na kinulit pa si Lola Mude. Sa ilalim ng papag, paulit-ulit kong tiningnan ang piso at inisip ang totoong halaga noon. Sa halip na ibili ng tira-tira at *Sarsi*, lihim kong ibinigay kay Mama ang piso. Pero, s'yempre, ipinagmalaki ako ni Mama kay Lola Mude. Kinabukasan, tinanong ako ni Lola Mude tungkol sa piso. Hindi ako sumagot dahil ayaw kong magsinungaling. Tinitigan ako ni

Lola Mude at saka niyakap. Hindi ko alam ang gagawin ko. Naramdaman kong lumuluha si Lola Mude, marahil sa tuwa dahil sa ginawa ko, pero nagpatay-malisya na lang ako. Sabi nga, *moment* niya iyon.

Katatapos lang ng third grading examinations namin nang umuwi si Papang tuwang-tuwa. Parang nanalo siya sa *Sweepstakes*. Bida niya, “May financier ako.” Hindi ko alam ang ibig sabihin noon. Pero sa paliwanag ni Papa, wala siyang ibang gagawin kung hindi magpinta. May magtutustos sa mga gagamitin niya - brush, pintura, canvass, frame. Tapos, ilalako ang mga magagawa niya. Hati sila sa kikitain. Nang gabing iyon, pinakatay ni Papa ang tinali niya. Kahit mahirap pangusin ang matigas na laman ng talisain ni Papa, masaya kaming nagsalu-salo. Noon ko lang ulit nakitang nabuhayan ng loob si Papa.

Habang nag-aaral ako sa ilalim ng papag ni Lola Mude, pinapanood ko si Papa sa pagpinta. Bihasang-bihasa s’ya. Bundok, bukid, ilog. Bawat pinta ay buhay. Hindi ko alam kung paano niya nagagawa iyon. Sa Karuhatan, wala akong nakitang bundok, bukid, o ilog. Saan kaya niya hinuhugot ang detalye, ang buhay, ng mga pinipinta niya?

Tinanong ko si Lola Mude kung kanino nagmana si Papa. Sabi niya, “Sa akin.” Kasunod noon, hahagikgik siya. Malakas ang kutob kong may hindi sinasabi si Lola Mude tungkol sa tatay ni Papa pero hindi na mahalaga iyon.

Habang nagpipinta si Papa, napahinga rin ang mga kamay ni Mama sa pagtanggap ng labada. Noong nakatambay kasi si Papa, napilitan si Mamang kausapin ang ilang kapitbahay na sa kaniya na magpalaba. Sa kaniya ko natutunan ang paghihiwalay sa puting damit at de kolor at ang tamang paraan ng pagtanggap ng mantsa (o libag) sa kuwelyo ng kamisidentro. May yabang si Mama kapag ako ang nag-iigib ng tubig para sa kaniya. Mahusay daw akong magpingga.

Araw-araw, ako ang nagsasabit at nagpapatuyo ng natatapos ni Papa. Kapag lumubog na ang araw, ako rin ang humaharap sa mamang kumukuha ng mga natatapos ni Papa. Inuutusan ako ni Papa na gumawa ng listahan pero lagi ko iyong pinagpapabukas.

Nang halos lagpas isandaan na ang natapos at naipinta ni Papa, ginulo ko ang lahat. Galing ako noon sa esk'welahan. Bigla akong tumawid nang hindi tumitingin sa paparating na dyip. Nabundol ko. Tumama ang unahan ng dyip sa balakang ko. Dahil doon, tumilapon ako sa gitna ng kalsada. Naramdaman ko pang nagkakagulo ang mga tao. Nagtatalo sila kung saan ako dadalhin. Nagkamalay na lang ako na katabi ko na si Mama. Hawak niya ang kamay ko. Sabi niya, "Tatlong araw ka na rito sa hospital." Iyak siya nang iyak. Akala raw niya, mamatay na ako. Ngumiti ako at nagsabing, "Ang laki ko kasi. Hindi tuloy ako naiwasan ng jeep." Pinahid ni Mama ang luha niya habang pinipilit ang sariling ngumiti, "Bakit kasi tumawid ka na lang nang basta-basta. Ang laki mong tanga!" Sabay kaming tumawa. Sandali pa,

kinuwento na ni Mama ang pakiusap ng drayber. Huwag na raw kaming magsampa ng kaso kasi sinagot naman niya ang lahat ng gastos. Pito raw ang anak ng drayber at buntis pa ang asawa.

Sa ilalim na ng papag ni Lola Mude ako nagpagaling. Pero bago ko pa man maigalaw nang maayos ang baywang ko at magawa ng listahang pinapagawa ni Papa, umuwi sa Papang lasing na lasing at nagwawala. Tinakbuhan daw siya ng financier. Wala na raw iyon sa inuupahan niyang bahay at tinanggap ang lahat ng natapos ni Papa. Doon ko lang nakita si Papang ngumuymoy. Para siyang paslit na inagawan ng kendi. Mula sa hinihigaan ko, nakita ko kung paano pinakalma si Papa nila Mama at Lola Mude. Tumabi rin sa akin ang mga kapatid ko. Nang sandaling iyon, naisip naming p'wede rin palang umiyak ang lalaki.

Nang mga sumunod na araw, bumalik si Mama sa pagtanggap ng mga labada. Hindi ako makatulong kasi hindi ko pa rin maigalaw ang baywang ko. Parang nangungutya ang mabagal na paglipas ng mga araw. Inip na inip na ako. Nabasa ko na ang lahat ng mga komiks na inarkila ni Lola Mude para sa akin. Nagawa ko na rin ang special homework na ibinigay ng mga guro ko sa akin.

Panay ang biling ko sa ilalim ng papag. Kapag babad na ang likod ko sa pawis, dadapa naman ako. Sa pagdapa ko, doon ko naisip ang magsulat. Sabi ko sa sarili ko, hahabi ako ng mga kuwento. Pero paano ko gagawin iyon? Ni wala akong kamuwang-

muwang sa pagsusulat ng mga kuwento. Oo, nagbabasa ako. Alam ko kung ano ang magandang kuwento. Pero kung ako na ang bubuno sa sarili kong kuwento, mahirap yata iyon. Isa pa, hindi ko pinangarap na maging manunulat. Ambisyon kong maging kartero. Gusto kong magtrabaho sa post office, katulad ng asawa ng Tita Linda ko. Nakikini-kinita ko na ang sarili kong naka-uniporme, may sukbit na bag, at naglalakad. Kakatok ako sa mga bahay-bahay at magdadala ng mga sulat, ng mga magagandang balita.

Nang kinuwento ko 'yon kay Glenn, tumawa siya. Magmumukha raw akong pulis kapag suot ko na ang uniporme ng kartero. Mungkahi niya, "Mag-PBA ka na lang, Kuya. Sa tangkad mong 'yan, p'wede kang maging Jaworksi o Atoy Co o Guidaben." Sabi ko sa kaniya, "Pa'no ako mag-pi-PBA, e, ang lampa ko." Muling tumawa nang malakas si Glenn. Ngayon, may bahid na nang pang-aalaska ang banat niya. Naalala niya kasing lagi akong bagoong sa harangang taga, sa luksong-baka, at sa taguan. Bukod sa mabagal akong tumakbo, madalas pa akong madapa. Kat'wiran ko, "Ikaw kaya ang kumarga sa katawan ko. Tingnan ko kung hindi ka mabigatan." Dahil naramdaman ni Glenn na hindi ako magpapatalo, iniba niya ang takbo ng usapan. "Ako, gusto kong magtrabaho sa Meralco. Parang si Mang Jun, 'yong tatay ni Aileen. Tingnan mo ang bahay nila. Ang laki-laki, ang taas-taas," kumbinsi niya sa akin. "Oy, hindi 'yon gano'n, 'no. Kaya malaki at mataas ang bahay nila Mang Jun, kasi, talagang mayaman sila. Hindi 'yon dahil sa Meralco," segunda ko. Kinamot ni Glenn ang ulo niya, sabay bitaw, "Bahala ka na nga sa buhay mo, Kuya. Kung 'di kaya ng dalawang

paa mo, baka 'yang mga kamay mo ang --- " Pinatigil ko si Glenn. Inutusan ko s'yang tingnan kung saan na napadpad si Erwin. Siya ang nakatokang magbantay sa bunso namin habang nagpapagaling pa ako. Nang makaalis si Glenn, sinubukan ko ang galing ng aking mga kamay. Nagsulat ako nang nagsulat hanggang mapudpod ang lapis ko. Doon ko nalamang hindi pala mga kamay lang ang gumagana kapag nagsusulat --- kasama ring nalalaspag ang utak. Dahil sa pagod, nakatulog ako. Walang nakabasa ng una kong sinulat. Hindi ko maalala kung bakit. Siguro, nahiya ako at ayokong mapagtawanan. O kaya, hindi ako nakatitiyak kung maiintindihan nila ang kuwento ko. Nang nagising ako, binasa ko ang natapos ko. Anas ko sa sarili ko, "Kung 'di ka magiging kartero, baka hindi masamang maging manunulat ka." Hindi ko inasahang hindi ako magiging kartero.

Para makalimutan ni Papa ang ginawa ng financier niya, hinayaan muna siya ni Mama na magsabong. Sa halip na brutsa ang himasin ni Papa, mga talisain ang tinutukan niya. Simula noon, laging inuunahan ni Papa ang pagsikat ng araw. Bago magliwanag, nahimas na niya ang lahat ng mga talisain. Nakapuwesto ang mga talisain malapit sa kubeta sa ibaba. Gumawa si Papa ng kulungan para sa kanila.

Dahil nagigising ako at hindi na nakakatulog pa tuwing maagang bumabangon si Papa, nagamit ko ang oras bago tuluyang sumikat ang dakilang araw para magsulat. Sinubukan kong tumula at sumulat ng maikling kuwento gamit ang mga lumang sipi

ng *Liwayway*. Kapag natatapos ko ang tula o ang kuwento, sinusunog ko iyon. Sabi ko sa sarili ko, bukas, magsusulat ako nang mas mainam, nang mas maayos.

Isang hapong nahuli ako nang uwi, naabutan ko sila Glenn at Erwin nagsusuntukan. Agad ko silang inawat. Nang tumigil sila, doon ko lang napansin ang nakabukas na telebisyon. Hindi ako makapaniwala. May telebisyon kami. Isang dipa ang lapad nito at isang dipa rin ang kapal. Meron itong sariling bahay kaya kumain ng malaking espasyo. Kaya pala nag-aaway ang mga kapatid ko ay dahil hindi sila magkasundo kung ano ang panoorin. Tinanong ko kung saan galing ang telebisyon. Hindi raw nila alam.

Nalaman ko na lang ang kuwento nang dumating si Mama at Lola Mude. Namalengke sila. Nanalo raw ang talisain ni Papa kaya nagkaroon ng pambili si Papa ng telebisyon. Madalas daw kaming nakikita ni Papa na nakatanghod sa bintana ng mga Pablo kaya nang magkapera, hindi na nito pinalagpas ang pagkakataong maibili kami ng telebisyon --- kahit second hand.

Pumuwesto sila Glenn at Erwin sa harap ng telebisyon. Ako naman, bumalik sa ilalim ng papag ni Lola Mude. Nang sumunod na tatlong araw, sa umaga at sa gabi, panay ang panood namin. *Sesame Street, Mightor, Candid Camera*. Meron ding mga pelikula nila Dolphy, Chiquito, Joseph Estrada, at Fernando Poe. Kapag may patalastas, sumisimple ako para magsulat. Inuulit ko ang mga linya ng mga artista. Iniisip ko,

siguro ganito iyon. Sa loob ng tatlong araw, pakiramdam naming magkakapatid, kami ang pinakamas'werte sa Karuhatan. Utang naming ang ganoong pakiramdam dahil sa aming telebisyon. Tapos, bigla, habang nanonood kami ng *Kwarta o Kahon* ni Pepe Pimentel, namatay ang telebisyon at hindi na muling sumindi. B'wisit na b'wisit si Papa. Inaway niya ang pinagbilhan. Kat'wiran sa kaniya, "Ano ba ang aasahan mo sa second hand." Kinabukasan, nakita naming nagliliparan ang mga kulisap na namamahay sa puno ng mangga sa tapat. Natakot ang mga kulisap sa usok ng sigang ginawa ni Tatay. Nang lapitan namin ang siga, nakita naming kung ano ang naging paringas ni Papa --- ang bahay ng second hand naming telebisyon. Nang sumunod na araw, bumalik kami sa pagtanghod sa bintana ng mga Pablo, mapanood lang ang paborito naming palabas.

Nang mga panahong iyon, tinatamad na akong magbasa ng komiks. Basta natapos ko na ang mga takdang-aralin, p'wede na akong makipanoood sa kapitbahay. Tuwing mapapatapos ang palabas, babalik ako sa ilalim ng papag ni Lola Mude. Dadakdak ako nang dadakdak. Ikukuwento ko kay Lola Mude ang lahat-lahat. Mula umpisa hanggang dulo, kasama pati kung saan isiningit ang patalastas. Wiling-wiling naman si Lola Mude sa pakikinig. Humuhusay na raw ako sa pagkukuwento. Kapag iniiba niya ang usapan at tinatanong niya ako sa mga napag-aralan ko sa agham, kasaysayan, o matematika, nadidismaya ako. Sasabihin ko sa kaniyang hindi pa ako tapos sa ibinibida ko.

Isang araw, habang nasa ilalim ako ng papag at kinukuwento ko kay Lola ang pelikula ni Nida Blanca, biglang hindi na lang siya sumagot. Nang silipin ko siya, nakita kong humihikbi siya. Nag-usisa ako. Iniba niya ang usapan at hinikayat akong ipagpatuloy ang sinasabi ko tungkol kay Nida Blanca. Hindi ko siya tinantanan. “Bakit ba, Lola?” pilit ko. Bumaba siya sa papag at lumakad patungo sa aparador. Mula sa aparador, inilabas niya ang isang bugkos ng mga lumang larawan. Kinuha niya ang isa sa mga larawan at iniabot sa akin. “S’ya ang lolo mo,” paliwanag niya. Tiningnan ko ang larawan. Sa unang tingin, naisip kong sa kaniya ako nagmana. Para rin siyang higante. “Patay na s’ya. Sundalo s’ya noong giyera. Bangkay na lang n’ya ang bumalik sa ‘min. Hindi na n’ya nalamang ipinanganak ko ang Papa mo,” may lungkot sa pagtatapat ni Lola Mude. Sa isip ko, daig pa niya si Nida Blanca. “Hindi natuloy ang kasal namin dahil sa giyera,” dagdag ni Lola Mude. Noong isang taon, sinubukan kong i-blog ang pag-uusapan naming ito ni Lola Mude. Sa blog ko, natimbang kong *modern woman* pala si Lola Mude. Ibinigay niya ang sarili sa lolo ko. Napaka-romantic naman, ‘di ba? At ang backdrop, sweeping. Imagine, World War II. Pero nang panahon iyon, parang naging maliwanag ang lahat. Naintindihan ko kung bakit apelyido ni Lola Mude ang ginamit namin at hindi iyong sa lolo ko. Bilang pakuns’welo sa akin, hinayaan ako ni Lola Mude na tapusin ang kinukuwento ko kay Nida Blanca.

Makalipas ang isang buwan, kinatay na naman ni Papa ang isa sa mga talisain niya. Natanggap kasi siya sa Cosmos Bottling Corporation bilang commercial painter. Isa siya sa mga gagawa ng streamer at iba pang promo collateral ng *Sarsi* at *Pop*. Pagdating

ng Biyernes, inakyat sa bahay namin ang rebulto ni Virgin Mary. Sabi iyon ni Lola Mude. Kapag umakyat daw ang Virgin Mary sa bahay namin, magkakaroon na kami ng gabay. Hindi na rin daw mabubulilyaso ang bagong trabaho ni Papa. Mukhang totoo nga ang sinabi ni Lola Mude dahil wala pang tatlong buwan, naging bisor na si Papa. Dahil regular na ang intrega ni Papa, tumigil na si Mama sa pagtanggap ng mga labada. Bumalik na rin lasa ng kaniyang adobo, menudo, at sinigang. Natutukan na rin niya sina Glenn at Erwin sa paggawa nila ng homework. Tuwing s'weldo ni Papa, nag-uusap kami kung dapat nang bumili ng telebisyon. Pero dahil siguro na-trauma kami sa nauna naming binili, hindi na namin minadali ang pagkakaroon ng bago. Noong panahong iyon, nauubos na ang oras ko sa pagsusulat sa school paper.

Pinakamasaya ang huling taon ko sa high school. Dahil sa may trabaho na si Papa, naranasan naming ang mag-Noche Buena. Noon kasi, pinapatulog na kami ni Mama ng mga bandang alas-nuwebe. Ayaw niya kasing magpaliwanag kung bakit wala kaming hamon at keso de bola na pagsasaluhan pagdating ng alas-dose. Pero noong pasko iyon, kumain kami ng sabay-sabay. Wala pa ring hamon at keso de bola pero meron namang nakahain. S'yempre, hindi pinayagan ni Papa na hindi maging star ang isa sa mga talisain niya. Nang gabing iyon, habang hinihimas ko ang tiyan kong namimilog at nakasiksik ako sa ilalim ng papag, nakita kong niyakap ni Lola Mude si Papa. Naisip kong tuwang-tuwa si Lola Mude sa ginagawa ni Papa para sa pamilya niya.

Pagkatapos ng bagong taon, pinagmalaki naman ni Papa ang paglipat namin ng bahay. May parte daw kami sa lupa ni Lola Meding. Doon kami magpapatayo ng sarili naming titirahan. Kung ano ang sinaya naming lahat, iyon naman ang ikinalungkot ni Lola Mude. Nang sumunod na mga araw, lagi ko siyang naabutang nakakaupo sa may pintuan at nakakakunyapit sa haligi. Sabi ni Mama, nagiging sentimental lang daw si Lola dahil doon kami lahat ipinanganak. Kapag nakalipat na raw kami, magiging maayos din ang lahat para kay Lola Mude.

Marso nang matapos ang bagong bahay namin. Bago magtapos ang buwan, lumipat na kami. Hindi malaman ni Papa ang gagawin nang mangunyapit si Lola Mude sa hagdan ng lumang bahay namin. Ayaw umalis ni Lola Mude. Doon daw siya dapat mamatay. Awang-awa ako kay Lola Mude. Alam ko kung gaano niya kamahal ang lumang bahay. Nang sumuko si Papa sa pakikipag-usap sa kaniya, ako naman ang naglakas-loob na kumausap sa kaniya. Hindi ko pa rin napapayag si Lola Mude. Sa susunod na tatlong araw, sa lumang bahay pa rin kami natulog. Siya ang nasa ibabaw ng papag at ako sa ilalim. K'wentuhan lang kami nang k'wentuhan tuwing matatapos ko ang mga dapat aralin. Bago kami matulog, inuulit ko ang pakiusap na dapat na kaming lumipat sa bagong bahay. Noong ikatlong gabi, sinabi niya sa akin na ililipat na namin ang papag sa bagong bahay. Dahil sa galak, agad ko siyang hinalikan. Una, sa magkabilang pisngi. Tapos, sa noo. Humagikgik siya. Kasunod noon pinunasan niya ang laway kong naiwan sa pisngi at noo niya.

Nang mga sumunod na araw, naging abala na ako sa paghahanda para sa graduation. Madalas, si Lola Mude lang ang nasa bahay. Walang nakapansin sa unti-unti niyang pananamlay, sa unti-unti niyang panghihina. Dati naman siyang iniihit ng ubo pero hindi naman niya iniinda iyon. Pero, nitong huli, sa pag-ubo niya, parang hirap na hirap niya. Mula sa ilalim ng papag, naiisip ko kung paano siya pineperwisyo ng kaniyang pag-ihit.

Bago ako umalis noong araw na iyon, si Lolo Mude ang una kong sinabihan tungkol sa matatamo kong karangalan. Sabi ko sa kaniya, ihanda niya ang pinakamaganda niyang damit dahil gustong mapanood niya ang pag-akyat ko sa tanghalan. Ngumiti lang siya at nagsabi, "Gusto mo bang matulog sa ibabaw ng papag." Sabi ko, "Ayoko. Hindi tayo kasya. Ang laki-laki ko. Mapipitpit ka. Isa pa, masaya naman ako sa ilalim ng papag."

Nang umuwi ako kinahapunan, nakita kong maraming tao sa bahay. Nakita ko si Papa na nakaupo sa ilalim ng puno ng duhat. Nakatingin siya sa malayo. Sinalubong ako ni Mama. Bulong niya sa akin, "Hinhihintay ka ni Lola Mude." Hindi ko alam kung ano ang ibig sabihin ni Mama. Nagmadali akong pumasok sa bahay. Nakita ko ang ilang mga kamag-anak. Sa isip ko, bakit kayo naririto? Meron bang bibinyagan? Ikakasal? O ililibing ---

Natigilan ako. Nakapalibot sila sa papag ni Lola Mude. Si Lola Mude, nakahiga lang at nakapikit. Sa kinatatayuan ko, naririnig ko ang mabagal niyang paghinga. Lumapit si Mama kay Lola Mude. Sabi ni Mama, "Dumating na ang apo niyo." Sinenyasan ako ni Mama na lumapit kay Lola Mude. Tumulo ang luha ko nang walang ka-abog-abog. Hinawakan ko ang kamay ni Lola Mude. Sa huling pagkakataon, dumilat siya. Sinigurado niya kung ako nga ang dumating at humawak sa kamay niya. Ngumiti ako. Ganoon din siya sa akin. Sandali pa, pumikit siya.

Hindi ko inaasahang makakaharap ko si Kamatayan. Wala siyang pasintabi sa pagkuha ng buhay ni Lola Mude. Maraming ulit ko siyang bubuhayin sa aking mga isusulat pero kalian man, hindi ko siya mapapatawad sa ginawa niya kay Lola Mude.

Hindi ako nakagalaw. Binalot ang bagong bahay ng palahaw ni Mama at ng iba pa naming mga kamag-anak. Sa labas ng bahay, sa ilalim ng puno ng duhat, humugot ng lakas si Papa sa hinihimas niyang talisain.

Nang mailibing si Lola Mude, katulad nang sinabi niya, napunta sa akin ang papag. Maraming ulit akong bumabalik sa ilalim pero pinagalitan ako ni Papa. Kailangan ko na raw mag-*move on*. Nang muling tumaas ang suweldo ni Papa, sinibak niya ang papag ni Lola Mude at ibinili niya ako ng kama.

Tuwing dumadalaw ako sa puntod ni Lola Mude, ipinagmamalaki ko ang mga naisulat ko --- sa komiks, sa magazine, sa TV, at sa sine. Nanghihinayang ako kasi hindi na niya nabasa ang mga iyon. Binubulong ko sa kaniya na hindi ako sigurado kung maganda o mahusay ang mga sinusulat ko pero ginagawa ko ang lahat para maipagmalaki niya ako.

Kahapon lang, tumangkad pa ulit ako ng kalahating pulgada at mas bumigat. Hindi na lang ako papasa bilang higante, p'wede na ring isipin isa akong kapre. Sa pagtuloy kong paglaki, pagtaas, o pagtangkad, mas magiging imposible na magawa ko ang datikong nakasanayan --- ang mabuhay sa ilalim ng papag ni Lola Mude. Pero kahit ganoon man ang mangyari, sa puso ko at sa isipan at sa panulat, mananatiling buhay ang ilalim ng papag.